

УДК 159.922.6

БУРЕЙКО Наталія Олександрівна

аспірантка кафедри практичної психології

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ-БІЛІНГВІВ

У статті проаналізовано особливості дослідження соціального інтелекту та його зв'язок з білінгвізмом. Визначено типи білінгвізму та взаємозв'язок між видами мовленнєвої діяльності та типом білінгвізму. Здійснений кореляційний аналіз видів мовленнєвої діяльності першою (російською) та другою (українською) мовами. Представлено аналіз методик, які спрямовані на визначення рівня соціального інтелекту у кожній групі досліджуваних з урахуванням конкретного типу білінгвізму. Розглянуто результати експериментального дослідження особливостей розвитку соціального інтелекту у студентів-білінгвів.

Ключові слова: *соціальний інтелект, білінгвізм, види мовленнєвої діяльності, білінгв, спілкування, соціальна адаптація.*

Постановка проблеми. Глобалізація світової інфраструктури, інтеграційні та інтернаціоналізаційні суспільні перетворення світової спільноти сприяють розвитку білінгвізму та мультілінгвізму (бікультуралізму та полікультуралізму), які в даний час є не тільки потребою, а навіть вимогою успішного функціонування індивіда в навколишній дійсності. Безумовно, соціальний інтелект, як і загальний, є інструментом продуктивного та ефективного функціонування людини серед інших людей.

Соціальний інтелект як інтегральна інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації, об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів, у дослідженнях закордонних та вітчизняних учених-психологів не знайшла свого відображення в ракурсі дослідження даного феномену серед білінгвів. Тому ми вирішили виправити дану несправедливість і метою нашого дослідження було продіагностувати та визначити особливості розвитку соціального інтелекту у студентів-білінгвів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціального інтелекту займалися закордонні та вітчизняні науковці. Соціальний інтелект вивчали Ч. Хант, Ед. Торндайк, Дж. Гілфорд, Ю.Н. Ємел'янов, А.Л. Южанінова та ін. Так, Е. Торренс для визначення прогнозування у міжособистісних стосунках запропонував користуватися терміном «соціальний інтелект». Соціальний інтелект, на думку Г. Оллпорта, забезпечує гарні відносини з людьми, результатом чого є соціальне пристосування та здатність надавати

автоматичні судження про людей, спрогнозувавши найбільш імовірні реакції оточуючих [4].

Відповідно до концепції Дж. Гілфорда соціальний інтелект являє собою систему інтелектуальних здібностей, незалежну від факторів загального інтелекту [1]. Ці здібності, на думку автора, так само, як і загальноінтелектуальні, доцільно розглядати у просторі трьох основних дескрипторів: зміст, операції, результати, провідною серед яких він вважає операції пізнання. Саме на дослідженні специфіки пізнання поведінки цей науковець зосередив свої науково-дослідні зусилля. На його думку, ця інтегральна здатність людини включає 6 факторів: 1) пізнання елементів поведінки – здатність виділяти з контексту вербальну та невербальну експресію поведінки; 2) пізнання класів поведінки – здатність розпізнавати загальні властивості в деякому потоці експресивної чи ситуативної інформації про поведінку; 3) пізнання відношень поведінки – здатність розуміти відношення, що існують між одиницями інформації про поведінку; 4) пізнання систем поведінки – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, смисл їхньої поведінки в цих ситуаціях; 5) пізнання перетворень поведінки – здатність розуміти зміну значення подібної поведінки (вербальної чи невербальної) у різних ситуаційних контекстах; 6) пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації [5].

За Дж. Гілфордом, соціальний інтелект – інтегральна інтелектуальна здібність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації. Таке утворення об'єднує та регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людини як партнера по спілкуванню, групи людей). До процесів, які утворюють цей науково-психологічний конструкт, належать соціальна сензитивність, соціальна перцепція, соціальна пам'ять та соціальне мислення [8].

Сучасні дослідники Е. Bialystok, D.K. Simonton та ін. вважають, що білінгвізм позитивно впливає на когнітивний, лінгвістичний та академічний розвиток людини [2]. Білінгвізм здійснює позитивний вплив на розумовий розвиток людини, і основні переваги білінгвізму полягають у своєрідній «гнучкості» мислення та креативному, неординарному підході до роботи з інформацією різних рівнів. Проблематика розглянута у роботах Е. Bialystok, D.K. Simonton, J. Cummins, M. Leikin, У. Вайнрайха, В. Ламберта, А.С Маркосян, О.О. Леонтьєва, Н.В. Імедадзе та ін. [3; 9; 10].

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою визначення особливостей розвитку соціального інтелекту в ході експериментального дослідження був застосований опитувальник самооцінювання рівня володіння різними видами мовленнєвої діяльності (письмо, говоріння, читання та аудіювання), DIALANG з доповненою шкалою говоріння. Даний тест визначає рівень володіння мовами та надає інформацію про сильні та слабкі сторони цього

володіння [6]. Що стосується безпосередньо визначення рівня соціального інтелекту, то ми обрали тест Дж. Гілфорда, адаптований Е.С. Михайловою (Альошиною). Він надає можливість визначати соціальний інтелект як здатність особистості розуміти й прогнозувати поведінку людей в різних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття та емоційні стани людини за проявами невербальної та вербальної експресії [4]. Обробка відповідей досліджуваних відбувається за допомогою спеціальних ключів. Результати підраховуються по кожному субтесту окремо і по всьому тесту в цілому. Сумарний результат, що має назву композитної оцінки, відображає загальний рівень розвитку соціального інтелекту. На думку Дж. Гілфорда, цей результат є інтегральним фактором прогнозу ефективної організації соціальної поведінки людини [4; 8].

Для вимірювання рівня володіння мовленнєвою діяльністю ми використали опитувальник, розроблений на основі загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. В процесі дослідження були застосовані математико-статистичні методи обробки даних за допомогою програми STATISTICA. Вибірку досліджуваних склали 68 студентів різних курсів немовних спеціальностей ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

На рисунку 1 зображений кластерний аналіз показників типів мовленнєвої діяльності, було визначено три кластери досліджуваних і три типи білінгвів.

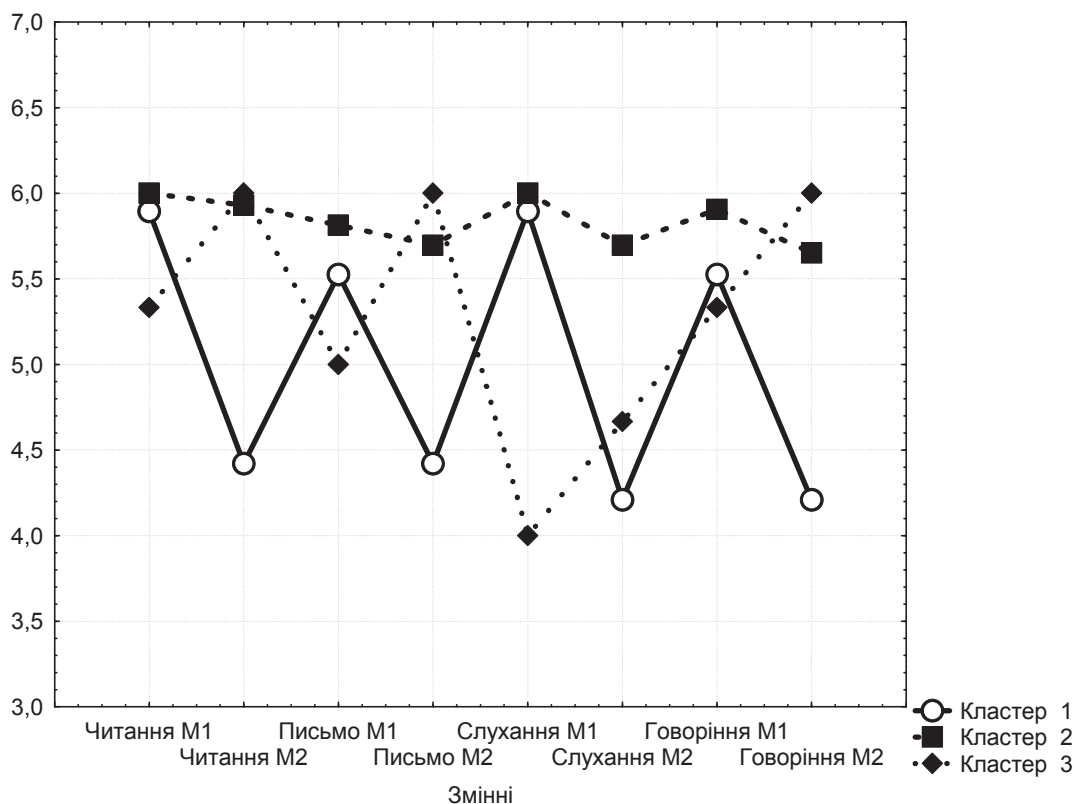

Рис. 1. Кластерні профілі (типи) білінгвізму на основі показників мовленнєвої діяльності

Дослідження психологічних особливостей білінгвізму серед студентів немовних спеціальностей дало змогу виокремити три групи досліджуваних і, зокрема, типи двомовності. Відповідно до експериментальних даних було отримано такі типи груп студентів-білінгвів: перша – білінгви з домінуванням першої мови (російської), друга – це власне білінгви або збалансовані білінгви (володіння українською та російською мовою в однаковій мірі на високому рівні), третя – білінгви з домінуванням другої мови (української).

Обробка отриманих експериментальних даних, а саме середні значення показників самооцінки рівня володіння мовленнєвою діяльністю двома мовами (російською та українською відповідно) серед студентів з різним типом білінгвізму, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні значення показників самооцінки рівня володіння мовленнєвою діяльністю у студентів немовних спеціальностей з різним типом білінгвізму

Показники	Групи досліджуваних			Н	р
	Білінгви з домінуванням М1	Збалансовані білінгви	Білінгви з домінуванням М2		
Читання першою мовою	5,93± 0,24	6,00± 0,00	5,33± 0,51	27,66	0,00001
Читання другою мовою	5,00± 0,93	6,00± 0,00	6,00± 0,00	30,62	0,00001
Письмо першою мовою	5,60± 0,74	5,93± 0,25	4,66± 0,51	22,43	0,00001
Письмо другою мовою	4,87± 0,92	5,79± 0,41	6,00± 0,00	22,43	0,00001
Аудіювання першою мовою	5,93± 0,24	5,79± 0,77	5,00± 0,89	18,13	0,0001
Аудіювання другою мовою	4,60± 0,86	5,75± 0,78	5,66± 0,51	31,47	0,00001
Говоріння першою мовою	5,72± 0,45	6,00± 0,00	4,66± 0,51	31,54	0,00001
Говоріння другою мовою	4,57± 0,66	5,93± 0,25	6,00± 0,00	52,54	0,00001

Рівень статистичної значущості результатів дорівнює $p < 0,0001$ та $p < 0,00001$, що свідчить про високий рівень зв'язку між показниками мовленнєвої діяльності та групами досліджуваних студентів-білінгвів.

Припущення стосовно взаємозв'язку видів мовленнєвої діяльності підтвердилося конкретними експериментальними даними, де видно залежність між видами мовленнєвої діяльності як в рамках однієї мови, так і в рамках між мовленнєвого впливу.

Обґрунтування та описання отриманих експериментальних даних наведені нижче.

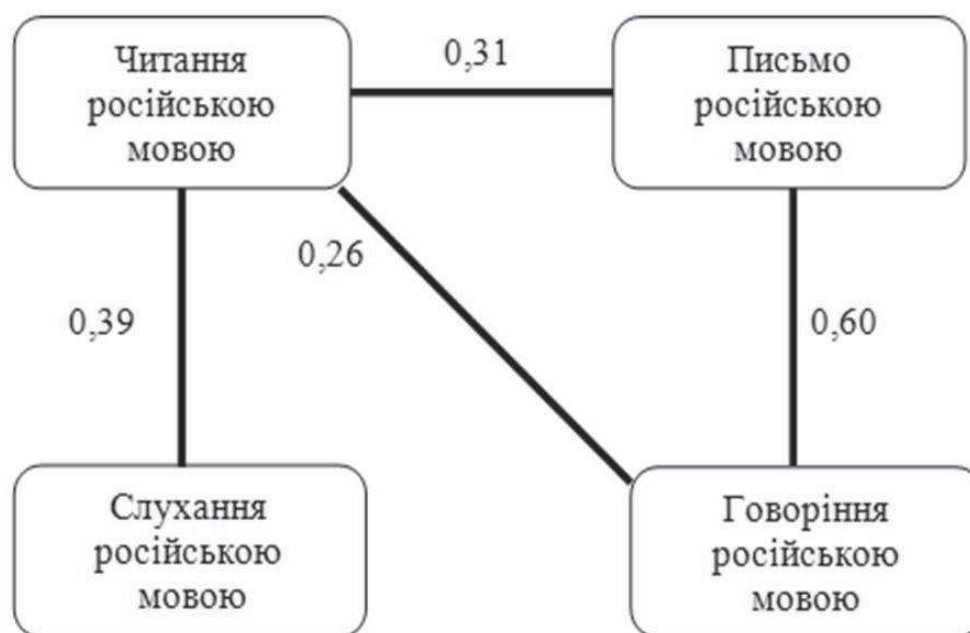

Рис. 2. Зв'язок між видами мовленнєвої діяльності російською мовою

На рис. 2 відображений взаємозв'язок між видами мовленнєвої діяльності, який засвідчує наявність прямого кореляційного зв'язку між показниками читання та письма ($r=0,31$, $p < 0,05$), читання та говоріння ($r=0,26$, $p < 0,05$), письма та говоріння ($r=0,60$, $p < 0,05$) російською мовою, а також між показниками читання і слухання ($r=0,39$, $p < 0,05$) російською мовою.

Подані результати вказують на те, що чим вищі показники досліджуваних в одному з видів мовленнєвої діяльності, тим ці показники будуть вищими і в інших видах мовленнєвої діяльності російською мовою. Тобто, чим краще може читати та писати студент-білінгв російською, тим він краще буде і говорити, а чим краще читати, тим краще слухатиме. Між письмом та слуханням російською мовою, а також між слуханням і говорінням статистично значущий зв'язок відсутній. Покращення конкретного показника мовленнєвої

діяльності може призводити до покращення певного іншого виду мовленнєвої діяльності російською мовою.

Що стосується показників взаємозв'язку видів мовленнєвої діяльності українською мовою, то розглянемо рис. 3.

Рис. 3. Взаємозв'язок між видами мовленнєвої діяльності українською мовою

Відповідно до рис. 3 відзначаємо наявність взаємозв'язку між показниками всіх видів мовленнєвої діяльності українською мовою. Так, між показниками читання і письма ($r=0,71$, $p<0,05$), читання і говоріння ($r=0,77$, $p<0,05$), читання і слухання ($r=0,58$, $p<0,05$), письмо і говоріння ($r=0,66$, $p<0,05$), письмо і слухання ($r=0,36$, $p<0,05$), слухання і говоріння ($r=0,63$, $p<0,05$), українською мовою.

Існує кореляційний взаємозв'язок між усіма видами мовленнєвої діяльності українською мовою, що може слугувати доказом того, що з підвищенням і покращенням одного з виду мовленнєвої діяльності може спостерігатися значне покращення і в інших видах мовленнєвої діяльності українською мовою. Враховуючи вищезазначені факти необхідно враховувати можливості впливу на мовленнєву діяльність особистості таким способом.

Окрім того, спостерігається кореляційний зв'язок між видами мовленнєвої діяльності різними мовами:

Отже, рис. 4 показує наявність кореляції між показниками читання українською мовою і говорінням російською мовою ($r=0,28$, $p<0,05$), письма російською та українською мовами ($r=0,31$, $p<0,05$) та

слухання обома мовами ($r=0,35$, $p<0,05$). Слід звернути увагу на те, що українська та російська мови схожі, а тому наявність подібних зв'язків доводить взаємозалежність видів мовленнєвої діяльності. Проте необхідно пам'ятати, що окрім розвивального ефекту подібний зв'язок може нести ефект інтерференції, який може спричиняти певні труднощі при комунікативній взаємодії.

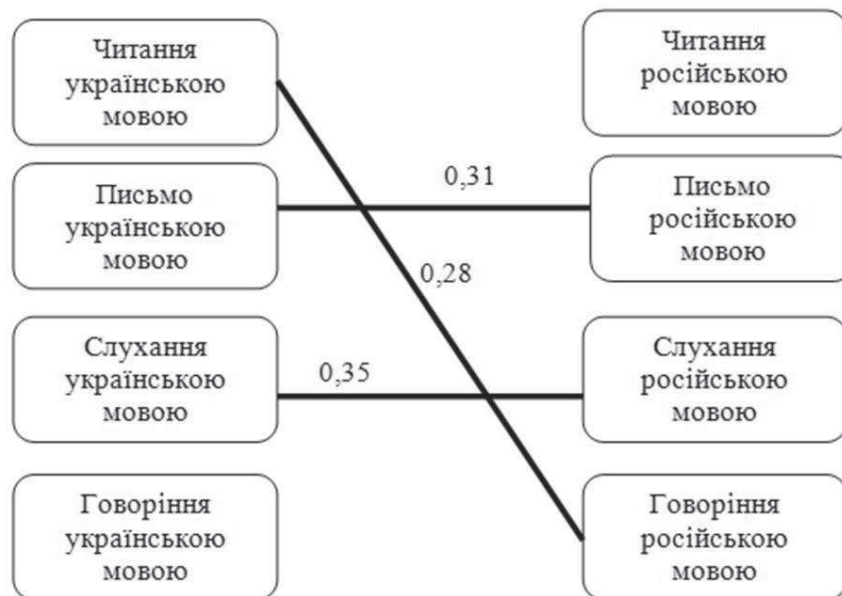

Рис. 4. Взаємозв'язок між видами мовленнєвої діяльності українською мовою та російською мовою

Розглянувши особливості взаємозв'язку видів мовленнєвої діяльності між собою та враховуючи профіль білінгвів, визначеним за допомогою кластерного аналізу, перейдемо до аналізу зв'язків типів білінгвізму з соціальним інтелектом. У таблиці 2 наведено результати статистичного аналізу середніх значень показників рівня соціального інтелекту у студентів-білінгвів із різним типом білінгвізму.

За результатами дослідження група досліджуваних, які мають збалансований тип білінгвізму, показали вищі результати за групи з домінуючою мовою (російською та українською). Так, середні показники у збалансованих білінгвів свідчать про рівень соціального інтелекту, вищий за середній, у той час, коли в групах з домінуючою мовою показники відображають середній та нижче середнього рівні. Виходить, що у збалансованих білінгвів соціальний інтелект краще розвинутий, ніж у білінгвів незбалансованих. Тобто збалансований білінгвізм пов'язаний з невербальною комунікацією, і як наслідок – дві мови забезпечують злагоджену роботу на рівні інтегральної інтелектуальної здатності, що визначає успішність спілкування та

соціальної адаптації, об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів.

Таблиця 2

Середні значення показників рівня соціального інтелекту у студентів-білінгвів з різним типом білінгвізму

Показники	Групи досліджуваних			Н	р
	Білінгви з домінуванням М1	Збалансовані білінгви	Білінгви з домінуванням М2		
Субтест 1 «Історії з завершенням»	7,39± 2,22	11,31± 2,01	7,00± 2,36	31,67	0,00001
Субтест 2 «Групи експресії»	7,84± 2,75	11,48± 1,84	6,50± 2,25	26,07	0,00001
Субтест 3 «Вербальна експресія»	7,15± 2,30	10,79± 1,04	5,50± 2,42	37,92	0,00001
Субтест 4 «Історії з доповненням»	6,09± 2,44	11,24± 1,50	4,83± 1,94	43,73	0,00001
Композиційна оцінка	28,45± 8,92	44,82± 5,31	23,83± 8,54	40,35	0,00001
Стандартне значення	2,66± 0,77	4,41± 0,68	2,33± 0,81	40,96	0,00001

Висновки та перспективи подальших розвідок. У процесі аналізу отриманих даних вдалося виокремити три профілі білінгвів, до яких увійшли збалансовані білінгви (вільне володіння українською та російською мовами), білінгви з домінуванням російської мови (М1) та білінгви з домінуванням української мови (М2).

Вдалося визначити кореляційний зв'язок між видами мовленнєвої діяльності. Так, було визначено, що читання російською мовою покращує письмо, говоріння та слухання і навпаки. А всі види мовленнєвої діяльності українською мовою (читання, письмо, говоріння та слухання) пов'язані і корелюють між собою. Окрім цього, існує взаємозв'язок між читанням російською мовою та говорінням українською, між письмом російською та українською мовами, а також між слуханням російською та українською мовами. Тобто при покращенні одного із показників можна спостерігати підвищення іншого. Такі дані свідчать про існування єдиного мовного простору у свідомості білінгва.

Дані отримані за допомогою визначення особливостей соціального інтелекту у студентів-білінгвів доводять, що збалансовані білінгви порівняно з білінгвами, в яких визначена домінуюча мова, є більш успішними в плані соціальної взаємодії та соціальної адаптації. Імовірніше за все збалансований білінгвізм надає білінгву почуття впевненості при комунікативній взаємодії будь-якою мовою, що не можна сказати про те ж саме у двох інших групах. Окрім того, збалансовані білінгви показали результати вищі за середні, в той час як інші досліджувані з домінуючою мовою проявили себе гірше та мали середні показники.

Таким чином, на розвиток соціального інтелекту впливає тип білінгвізму, що спостерігається у конкретного досліджуваного. Також важливо враховувати вплив різних видів мовленнєвої діяльності різними мовами. Для студентів-білінгвів характерні середні та вище середніх показники соціального інтелекту, що свідчить не тільки про успішне спілкування з іншими, а й про можливість соціальної адаптації та ефективної взаємодії в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Guilford J.P. Cognitive psychology's ambiguities: Some suggested remedies / J.P. Guilford // Psychological Review. – 1982. – Vol. 89. – P.48-59.
2. Бурейко Н.О. Методологічні засади психологічного дослідження білінгвів у наукових підходах до психолінгвістичної типології білінгвізму / Н.О. Бурейко // Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Серія «Психологія». Випуск 48. – Х. : ХНПУ, 2014. – С.22-29.
3. Бурейко Н.О. Програма психологічного дослідження особливостей функціонування загального та соціального інтелекту у студентів-білінгвів / Н.О. Бурейко // Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Серія «Психологія». Випуск 49. – Х. : ХНПУ, 2014. – С.24-32.
4. Власова О.І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: дис... доктора психол. наук: 19.00.07 / Олена Іванівна Власова. – К., 2006. – 424 с.
5. Власова О.І. Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості / О.І. Власова // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С.55-63.
6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273с.
7. Маркосян А.С. Очерки теории овладения вторым языком./ А.С. Маркосян. – М. : УМК «Психология», 2004. – 384с.
8. Михайлова (Алешина) Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Методическое руководство / Е.С. Михайлова (Алешина) – СПб. : «Имматон», 1999. – 55 с.
9. Попкова Е.А. Психолінгвістическіе особенності языкового сознания билингов (на матеріалі русско-английского ученого билинговизма):

дисс. ...канд. филолог. наук: 10.02.19 / Попкова Е.А. – М., 2002. [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://31f.ru/dissertation>

10. Черноватый Л.Н. Психолингвистические основы теории педагогической грамматики / Л.Н. Черноватый. – Х. : Основа, 1992. – 245с.

Н.А. Бурейко

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У СТУДЕНТОВ-БИЛИНГВОВ

В статье проанализированы особенности исследования социального интеллекта и его связь с билингвизмом. Определены типы билингвизма и взаимосвязь между видами речевой деятельности и типом билингвизма. Проведенный корреляционный анализ видов речевой деятельности на первом (русском) и втором (украинском) языках. Представлен анализ методик, направленных на определение уровня социального интеллекта в каждой группе испытуемых с учетом конкретного типа билингвизма. Рассмотрены результаты экспериментального исследования особенностей развития социального интеллекта у студентов-билингвов.

Ключевые слова: *социальный интеллект, билингвизм, виды речевой деятельности, билингв, общение, социальная адаптация.*

N. Bureiko

FEATURES OF SOCIAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT AMONG BILINGUAL STUDENTS

The article analyzes the features of social intelligence development among bilingual students and its connection with bilingualism. Types of bilingualism and the relationship between kinds of speech activity and bilingualism type are defined. Correlation analysis of the types of speech in the first (Russian) and the second (Ukrainian) languages are done. The analysis of methods aimed at determining the level of social intelligence in each group of subjects under research considering the specific bilingualism type is offered. The results of the experimental research of the characteristics of social intelligence development among bilingual students are considered.

Key words: *social intelligence, bilingualism, kinds of speech activity, a bilingual, communication, social adaptation.*

Надійшла до редакції 25.12.2015 р.